

The Academy of Sciences
Islamic Republic of Iran

باسم تعالی

بیانیه

هشدار در مورد «غیرقابل بازگشت بودن وضعیت منابع آب کشور»

گروه علوم کشاورزی فرهنگستان علوم

آبان ماه ۱۳۹۸

وضعیت کشاورزی در حال حاضر و روند توسعه و گسترش در ارتباط با آب‌های تجدیدپذیر و قابل دسترس سالانه که عمدتاً از منابع زیر زمینی و بعضاً در برخی نقاط کشور از منابع سطحی تأمین می‌شود شرایطی را فراهم کرده است که صاحب‌نظران و دست‌اندرکاران زراعت و باغداری کشور آینده‌ای نه چندان روشن را برای آن متصورند. به نظر می‌رسد که با نگاهی آسیب‌شناسانه بر آنچه در سال‌های چند دهه گذشته به دلیل چگونگی نه چندان درست تخصیص آب به بخش کشاورزی و نحوه بهره‌برداری و مصرف آن صورت گرفته است، برای برون رفت نسبی از معضل باید با اتخاذ یک استراتژی ملی و اجرای دقیق آن در سطوح مدیریت آب، خاک و کشاورزی کشور و نیز منابع انسانی مرتبط با آنها بتوان تا حد ممکن از پیامدهای این بحران کاست.

۱- در حالیکه برای تأمین یک حالت پایدار نسبی نمی‌بایست سالانه بیش از نیمی از آبهای قابل تجدید کشور را برداشت و به مصرف می‌رساندیم امروز تا مرز یکصد و بیست درصد و فراتر از آن نیز پیش رفته‌ایم. به طوری که طی حدود سی سال گذشته بالغ بر یک صد و بیست میلیارد متر مکعب آب از منابعی که عملاً غیر قابل تجدید بوده و می‌بایست بعنوان ذخیره آبی کشور محافظت می‌شدند برداشت شده است. برداشت بیش از اندازه از منابع آب‌های زیرزمینی نه تنها به از بین رفتن کمی آنها منجر شده بلکه در بعضی مناطق کیفیت این منابع را نیز به حدی تقلیل داده است که بر اساس عرف علمی کشاورزی استفاده از آنها را در زراعت غیر ممکن ساخته است.

۲- مصرف آب در بخش کشاورزی از منابع آب زیر زمینی به نحوی است که هر سال علاوه بر تمامی آب‌هایی که وارد لایه‌های آبدار می‌شوند حداقل بین هشت تا یازده میلیارد متر مکعب بیش از آن برداشت می‌شود و این در شرایطی است که آب شرب و بهداشت قریب به اتفاق شهرهای کشور نیز از همین منابع تأمین می‌شود و پایان یافتن این منابع صدمات جبران‌ناپذیر اجتماعی نیز در پی خواهد داشت.

۳- در سال‌های گذشته بیش از آنچه که می‌بایست به مدیریت آب در سطح مزرعه توجه شود در بخش‌های فیزیکی تأمین آب سرمایه‌گذاری شده است. به همین دلیل بخش کشاورزی کشور به صورت پهن‌رفتی (extensive) گسترش پیدا کرده و سطوح اراضی کشاورزی و باغی از حدود دو برابر توان اکولوژیکی آبی سرزمین فراتر رفته است. حتی در مواردی که توصیه شده است گیاهانی که مصرف آبی آنها کمتر است کشت شوند سطوح اراضی تحت کشت آنها بقدری افزایش پیدا کرده است که در مجموع آب بیشتری نسبت به قبل مصرف می‌شود.

۴- کشت برنج در استان‌های خوزستان، اصفهان، فارس و خراسان از این جمله‌اند و لذا عملاً به زوال منابع آبی کمک شده است. طی چند سال گذشته مجلس و دولت اعتبارات هنگفتی را به توسعه روش‌های آبیاری تحت فشار اختصاص داده است که در تولید و افزایش محصول تاثیر چندانی نداشته و باعث ذخیره آب نشده است.

۵- در سال‌های گذشته تولید بیشتر محصولات کشاورزی تنها بر اساس محور تأمین آب بوده است. حال آنکه آب نیز تنها یکی از مولفه‌های افزایش محصول است و به دیگر مولفه‌ها مانند ماشین‌آلات و بذور مناسب و نیروی کار آمد و موثر توجه چندانی نشده است.

۶- کشاورزی باید بصورت فشرده (intensive) و با استفاده از مزیت های نیروی انسانی و اقلیمی کشور و نقش آن در تولید ناخالص ملی و بدون ملاحظات سیاسی صورت گیرد.

مواردی که برای نیل به اهداف مذکور مفید است به شرح زیر می باشد:

۱- کشاورزی فشرده از جمله گلخانه ای

نکاتی چند در مورد طرح گسترش گلخانه از دیدگاه آب کشاورزی

- در صورتیکه طرح گسترش گلخانه منجر به کاهش برداشت آب و مصرف آن در تولیدات کشاورزی شود می تواند به طرح تعادل بخش آب زیرزمینی کمک نماید در غیر این صورت اثر مثبتی بر آن نخواهد داشت.
- در صورتیکه با گسترش گلخانه از سطح زیر کشت «مزرعه باز» کاسته شود و در نتیجه منجر به کاهش برداشت آب و مصرف آن در تولیدات کشاورزی شود می تواند به طرح تعادل بخش آب زیر زمینی کمک نماید.
- در وهله اول طرح گسترش گلخانه می تواند برای رفع نیاز سبزی، صیفی و گل برای مصرف داخلی برنامه ریزی شود و در وهله بعد برای صادرات هم سازماندهی شود
- گسترش گلخانه ها به صورت شرکت های تعاونی از ارجحیت برخوردار است.
- برای تربیت نیروی متخصص برای ساخت و مدیریت گلخانه برنامه ریزی شود.
- همزمان برای ایجاد کارگاه های تبدیل محصولات تولید شده در گلخانه برنامه ریزی شود.
- جابجایی مناسب برای احداث گلخانه و گیاهان مناسب آنها برای تولید در گلخانه انجام شود.
- در طرح گسترش گلخانه برای ایجاد شغل و تأمین معاش روستاییان برنامه ریزی شود.

۲- علت اصلی هجوم بیش از اندازه به منابع آب نبودن کار در بخش صنایع و نیاز کشاورزان به داشتن درآمد حاصله از کشاورزی برای امرار معاش می باشد. در صورت تداوم یافتن این شرایط، خسارات به صورت تجمعی افزایش می یابد و لازم است تا علاوه بر اعمال مدیریت قاطع و یک پارچه بر منابع آب، با انجام تمهیداتی برای جایگزین نمودن سود ناشی از تولیدات کشاورزی با دیگر موارد مانند صنایع و گردشگری، استفاده از آب های سطحی و زیرزمینی را به تدریج کم نمود.

۳- تأمین آب شرب و صنعت از طریق شیرین کردن آب شور دریا قابل دسترسی می باشد.

۴- داده های تغییرات میزان برداشت از آب زیرزمینی نشان می دهد که میزان برداشت از سال آبی ۸۵-۸۴ شروع به کاهش کرده است که آن هم به دلیل افت سطح آب زیرزمینی و آبدهی آبخوان ها بوده است. روند افت نشان می دهد که در سال آبی ۹۸-۹۷ میزان برداشت به ۵۲ میلیارد مترمکعب و در ۵ سال آینده به ۴۰ میلیارد مترمکعب کاهش می یابد که کمتر از میزان مورد نیاز کشاورزی است. بنابراین به نظر نمی رسد که باران های اخیر در سال ۹۸-۹۷ کمک چندانی به تغذیه و افزایش سطح آب زیرزمینی بنماید.

• بایستی برنامه تعادل بخشی آب زیرزمینی با شدت ادامه یابد در غیر این صورت کاهش منابع آب زیرزمینی با شدت بیشتری ادامه خواهد یافت و تبعات منفی آن بیشتر خواهد شد.

• برای سرعت بخشی به اجرای طرح تعادل بخشی آب زیر زمینی اعتبار بودجه ای کافی برای هوشمند کردن برداشت آب از چاه با کنترلهای حجمی هوشمند لازم است

• به نظر می رسد که مدیریت افزایش بهره وری آب در بخش کشاورزی از طریق توسعه سامانه های آبیاری نوین بدون هماهنگی با برنامه طرح تعادل بخشی آب زیرزمینی موفقیت قابل قبولی را نداشته باشد. بنابراین پیشنهاد می شود که همانند اعتبارات بودجه ای در نظر گرفته شده برای طرح توسعه سامانه های آبیاری نوین، بودجه مشابه برای هوشمند کردن برداشت آب از چاه ها نیز در نظر گرفته شود.

۵- مفهوم فضای سبز را تغییر دهیم و به جای منظر سبز (Greenscape) مفهوم منظر خشک (Xeroscape) را متداول کنیم و چمن را از فضای سبز حذف کنیم و چشمانمان را به بوته ها و درختچه های زیبای بیابانی عادت دهیم بدون تردید همه اینها در سایه تدبیر و با برنامه ریزی منطقی میسر است و این مهم عزم ملی را می طلبد.